

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Історичний факультет
Кафедра історії України

Дипломна робота
(бакалавра)

з теми: **«ВІЙСЬКОВЕ БУДІВНИЦТВО В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ
У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД»**

Виконав: студент IV курсу
групи Ist1-B18
спеціальності 014 Середня освіта (Історія)
Олійник Олександр Сергійович

Керівник: **Сидорук С. А.**,
кандидат історичних наук, доцент

Кам'янець-Подільський – 2022

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛА.....	6
1.1. Історіографія.....	6
1.2. Джерельна база.....	9
РОЗДІЛ 2. РАДЯНСЬКА ПОЛІТИКА У ВІЙСЬКОВІЙ СФЕРІ В УКРАЇНІ У 1920-Х РР.....	12
2.1. Червона армія в Україні на початку 1920-х рр.....	12
2.2. Військова реформа 1924-1928 рр. в Україні.....	21
2.3. Національно-військове будівництво в Українському військовому окрузі в умовах українізації.....	33
РОЗДІЛ 3. ЗМІЦНЕННЯ БОЄЗДАТНОСТІ ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ В УКРАЇНІ В 1930-Х РР.....	40
3.1. Реорганізаційні процеси в РСЧА на теренах України.....	40
3.2. Розвиток військового мистецтва.....	44
ВИСНОВКИ.....	54
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ.....	56
ДОДАТКИ.....	66
Додаток А. Національний склад підрозділів і з'єднань УВО на середину 1920- х рр.....	66
Додаток Б. Репресії командного складу Червоної армії в Україні (станом на березень 1938 р.).....	67

ВСТУП

Актуальність. Однією із важливих складових вітчизняної історії є сторінки її військової історії. Водночас це не лише історія окремих українських національних військових формувань у складі чужоземних військ чи цілком самостійних українських збройних сил на кшталт армії УНР, Української Галицької армії, Січових стрільців, але й історія українців, котрі опинилися в рядах чужоземних армій і флотів без власної окремої зовнішньої питомо організаційно національної ознаки. Українська історія в чужих військових мундирах важко вловима, але без її вивчення цілісна картина її військової складової буде не можливою. У цьому контексті окремо виділяється військове будівництво в радянській Україні, зокрема період 1920-1930-х рр., коли на цих теренах формувалося і дислокувалося потужне угруповання Червоної армії, робилися спроби зберегти, хоч мінімально, в ньому українську національну складову. Тривалий час ця складова української історії подавалася в контексті марксистсько-ленінської ідеології, супроводжувалася фальсифікаціями і перекручуваннями, окремі з яких і до сьогодні мають стійку присутність як серед науковців, так і громадськості. Все це вимагає ґрунтовного аналізу, а з відкриттям доступу до архівів і об'єктивного переосмислення. У той же час, здійснювана сьогодні політика декомунізації не означає відкидання і забуття всього радянського. Навпаки – лише детальне і ґрунтовне дослідження минулого зможе дати об'єктивну оцінку тій добі.

Окрім того, в умовах сучасного збройного протистояння російській агресії постає потреба вивчення досвіду військового будівництва, зокрема міжвоєнної доби, адже у той час реалізовувався принцип змішаної територіально-кадрової системи комплектування РСЧА, що дає змогу провести умовні паралелі з сьогоднішньою Територіальною обороною. Можливо сучасним державотворцям і будівничим Збройних сил України і стане в нагоді даний досвід.

Об'єктом дослідження є військова історія України, а **предметом** – процес військового будівництва в радянській Україні у міжвоєнний період.

Хронологічні межі нашої роботи охоплюють період з 1921 по 1939 рр. Нижня межа зумовлена завершенням української революції 1917-1921 рр., і початком утвердження в Україні радянської влади. Верхня межа зумовлена завершенням міжвоєнної доби і початком нової світової війни. За нижню межу виходить певна інформація, яка допомагає краще зрозуміти радянську національну політику в військовій сфері на початку 1920-х рр.

Географічні межі роботи охоплюють територію УСРР/УРСР у міжвоєнний період.

Мета роботи полягає у висвітленні військового будівництва в радянській Україні в міжвоєнний період.

Відповідно до мети нами поставлено наступні дослідницькі **завдання**:

- 1) з'ясувати стан історіографії наукової проблеми;
- 2) сформувати і систематизувати джерельну базу роботи;
- 3) дослідити стан Червоної армії в УСРР та національну політику радянської влади у військовій сфері на її теренах на початку 1920-х рр.;
- 4) з'ясувати сутність військової реформи 1924-1928 рр. та її проведення в Українському військовому окрузі;
- 5) проаналізувати реалізацію національного військового будівництва в Україні в умовах проведення політики українізації;
- 6) висвітлити реорганізаційні процеси в Червоній армії на території України в 1930-х рр.;
- 7) дослідити розвиток військового мистецтва в українських військових округах впродовж 30-х рр. ХХ ст.

Методи та методологія дослідження. Методологічні засади бакалаврської роботи становлять принципи історизму, науковості, об'єктивності та всебічності. У процесі виконання роботи було використано низку загальнонаукових методів, таких як аналіз, синтез, індукція та дедукція, методи аналогії й порівняння, діалектичний, статистичний. Під час написання

бакалаврської роботи використано також різні спеціально-історичні методи дослідження, серед яких: ретроспективний та історико-генетичний; історико-порівняльний; історико-типологічний; проблемно-хронологічний; структурно-функціональний; метод періодизації. Використання подібного інструментарію сприяло глибшому розкриттю існуючої наукової проблеми.

Апробація результатів дослідження відбулася на попередньому захисті бакалаврських робіт на засіданні кафедри історії України 24 травня 2022 р. Окремі положення дипломної роботи були апробовані на звітній студентській науковій конференції у 2021 р.

Публікації. Певні аспекти дипломного дослідження були опубліковані у збірці матеріалів за підсумками наукової роботи студентів і магістрантів історичного факультету у 2021 р. у статті «Вплив політики українізації на військове будівництво в УСРР».

Елементи наукової новизни. Зроблено спробу, на основі російських збірників документів і матеріалів, поглибити дані про здійснення військової реформи 1924-1928 рр. в Україні та покращення рівня боєздатності на цих теренах Червоної армії у наступне десятиліття до початку Другої світової війни.

Структура роботи відповідає меті і дослідницьким завданням, включає в себе три розділи, структурованих у 7 підрозділах, висновки, список використаних джерел і літератури, який нараховує 84 позиції та додатки.

ВИСНОВКИ

Військове будівництво в радянській Україні міжвоєнного періоду знаходиться не в пріоритеті вітчизняних істориків. Існуючий науковий доробок не дозволяє з'ясувати цілісну картину цієї вітчизняної сторінки історії і потребує подальшого аналізу тих подій і розробки її складових.

Початок 1920-х років поставив перед радянською владою, зокрема й в Україні нові виклики, пов'язані, перш за все, з необхідністю переходу на мирні рейки і водночас збереженням боєздатності РСЧА. Водночас РНК РФРР змушений був формально визнати право УСРР на власні Збройні сили, однак російські більшовики постійно намагалися його знівелювати і усунути з порядку денного.

Головним підсумком планового будівництва радянських збройних сил в Україні у період військової реформи 20-х рр. стало створення боєздатної Червоної армії, технічне оснащення якої, в цілому, відповідало тогочасному рівневі розвитку продуктивних сил країни. Перехід на змішану територіально-кадрову систему комплектування себе, загалом, виправдав і формально дав привід говорити про Українську Червону армію. Однак радикалізація аграрної політики сталінського керівництва породила зростання масових негативних політичних настроїв червоноармійців та командирів – передусім територіальних, українізованих дивізій, зв'язок яких з селом був особливо тісним, що, в свою чергу, викликало острах у радянської влади в Москві і стало поштовхом для ліквідації територіального підходу у формуванні РСЧА.

Спроби сформувавши українське національне військо як один із проявів українізації і озвученого курсу по створенню національних військових підрозділів реалізувати не вдалося. З одного боку російські більшовики висловлювали прихильність до українізації підрозділів і з'єднань, які дислокувалися в межах УВО, а з іншого – чинили цьому опір, вбачаючи в цьому для себе гіпотетично цілком реальну воєнно-політичну небезпеку.

Військове будівництво в Україні у 1930-ті рр. характеризувалося суперечливими тенденціями. З одного боку, розроблені та введені в дію п'ятирічні програми розвитку збройних сил призвели до подальшої їх реорганізації та зростання, а з іншого – в результаті реорганізації поступово обмежувались та згортались права національних республік у військовій сфері. В той же час, навіть ті незначні успіхи сприяли вкарбуванню в свідомості населення УСРР українськості і можливості створення власних Збройних сил.

Крім того, мілітаризація в СРСР здійснювалась шляхом колосального напруження сил усього суспільства – не лише за рахунок зниження матеріального достатку населення, але й самого життя значної його частини (селянства).

УВО був одним із найпотужніших угруповань, який за кількісними показниками був чи не найпотужнішим не лише в СРСР, а й в світі. Але це водночас стояло на заваді його якісному і належному управлінні. Розукрупнення УВО та реорганізація КВО (на КОВО і ХВО) в цілому поліпшили умови для оперативного керівництва військами, дислокованими в Україні. В результаті, кожен із військових округів характеризувався високим бойовим потенціалом, який посилювали модернізація озброєння (хоч і не достатня), удосконалення структури організації війська на рівні корпусу, дивізії, бригади, полку.

Позитивні зрушення відбулися і в бойовій підготовці. Успішне десантування великих сил разом з технікою під час Київських маневрів 1935 р. мали гучний резонанс в провідних арміях Європи. Фактично українські військові округи могли виконувати серйозні наступальні завдання не лише оперативного, а й стратегічного рівня. Але при цьому фактично ігнорувалася оборонна стратегія. Перекіс у сторону наступальної доктрини шкодив організації обороноздатності країни та боєздатності червоноармійців в умовах оборонного бою. Свою негативну роль також відіграли репресії серед військових. Весь цей комплекс недоліків яскраво проявився незабаром у майбутній німецько-радянській війні 1941-1945 рр.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

1.1. Опубліковані документи

1. Вторая сводка Политического управления РККА о «крестьянских настроениях» в Красной армии, 10 марта 1928 г. // *Тархова Н. С. Красная армия и сталинская коллективизация. 1928-1933.* Москва: РОССПЭН, 2010. С. 328-359.
2. Выводы доклада зам. начальника Штаба РККА С.А. Пугачева в РВС СССР «О проведении маневров в Ленинградском, Западном и Украинском военных округах», 23 сентября 1925 г. // *Реформа в Красной Армии. Документы и материалы. В 2 кн.* Москва; Санкт-Петербург: Летний сад, 2006. Кн. 1. С. 420-425.
3. Доклад зам. председателя РВС СССР М.Ф. Фрунзе в ЦК РКП(б) о пятилетней программе национального строительства в РККА, 29 декабря 1924 г. // *Реформа в Красной Армии. Документы и материалы. В 2 кн.* Москва; Санкт-Петербург: Летний сад, 2006. Кн. 1. С. 306-310.
4. Доклад начальника ГУ РККА В.Н. Левичева в РВС СССР о милиционно-территориальных формированиях РККА, 16 августа 1925 г. // *Реформа в Красной Армии. Документы и материалы. В 2 кн.* Москва; Санкт-Петербург: Летний сад, 2006. Кн. 1. С. 387-398.
5. Доклад о работе комиссии пленума РВС СССР по реорганизации военного аппарата, системы управления и отчетности, не позднее 21 марта 1924 г. // *Реформа в Красной Армии. Документы и материалы. В 2 кн.* Москва; Санкт-Петербург: Летний сад, 2006. Кн. 1. С. 110-124.
6. Докладная записка командующего вооруженными силами Украины и Крыма А.И. Егорова председателю РВС СССР Л.Д. Троцкому о новой организационной структуре стрелковых частей, 22 августа 1924 г. // *Реформа в Красной Армии. Документы и материалы. В 2 кн.* Москва; Санкт-Петербург: Летний сад, 2006. Кн. 1. С. 224-225.

7. Из доклада Инспекции кавалерии РККА в РВС СССР о состоянии кавалерийских частей и школ и необходимости их улучшения, 1 октября 1924. // *Реформа в Красной Армии. Документы и материалы. В 2 кн.* Москва; Санкт-Петербург: Летний сад, 2006. Кн. 1. С. 244-247.
8. Из протокола №19 заседания президиума РВС СССР о системе службы в РККА и Флоте, 2 февраля 1925 г. // *Реформа в Красной Армии. Документы и материалы. В 2 кн.* Москва; Санкт-Петербург: Летний сад, 2006. Кн. 1. С. 332.
9. Материал для доклада РВС СССР в СНК СССР о тяжелом материальном положении комполитсостава РККА, июнь 1924 г. // *Реформа в Красной Армии. Документы и материалы. В 2 кн.* Кн. 1. Москва; Санкт-Петербург: Летний сад, 2006. Кн. 1. С. 182-187.
10. Предварительная сводка Политического управления РККА о «крестьянских настроениях в Красной армии», 14 февраля 1928 г. // *Тархова Н. С. Красная армия и сталинская коллективизация. 1928-1933.* Москва: РОССПЭН, 2010. С. 309-327.
11. Приказ народного комиссара обороны СССР с объявлением постановления ЦИК и СНК СССР «О создании военных советов военных округов и установлении института военных комиссаров в РККА». 10 мая 1937 г. // РГВА. Ф. 4, оп. 15, д. 15, л. 157. Типографский экземпляр <https://cutt.ly/xGpMXJO> (дата останнього звернення 01.06.2022 р.).
12. Приказ о введении в штаты всех соединений РККА должностей членов военных комиссаров и начальников политотделов. 27 июня 1937 г. <https://cutt.ly/QGpMGBJ> (дата останнього звернення 01.06.2022 р.).
13. Приказ об итогах боевой подготовки РККА за 1937 год и задачах на 1938 год. 14 декабря 1937 г. <https://cutt.ly/eGpMRsA> (дата останнього звернення 01.06.2022 р.).
14. Приказ РВСР №1742 с объявлением декрета ЦИК и СНК СССР от 8 августа 1923 г. «Об организации территориальных частей и проведении военной подготовки трудящихся», 11 августа 1923 г. // *Реформа в*

- Красной Армии. Документы и материалы. В 2 кн.* Москва; Санкт-Петербург: Летний сад, 2006. Кн. 1. С. 33-38.
15. Приказ Реввоенсовета Республики и Наркомвоенмора по армиям Южного фронта от 13 мая 1919 г. Купянск // *Троцкий Л. Д. Как вооружалась ререволюция (на военной работе). Материалы и документы по истории Красной армии в трех томах.* Москва: Высший военный редакционный совет, 1921. Т.2., кн.1. С. 175.
16. Протокол заседания военной комиссии пленума ЦК РКП(б) 5/6 марта 1924 г. // *Реформа в Красной Армии. Документы и материалы. В 2 кн.* Москва; Санкт-Петербург: Летний сад, 2006. Кн. 1. С. 105-106.
17. Распоряжение Штаба РККА о проведении в жизнь штатов стрелковых войск в условиях их новой организации, 7 октября 1924 г. // *Реформа в Красной Армии. Документы и материалы. В 2 кн.* Москва; Санкт-Петербург: Летний сад, 2006. Кн. 1. С. 248-249.
18. Справка Управления военно-учебных заведений РККА о сокращении военно-учебных заведений в 1924 году, 18 августа 1924 г. // *Реформа в Красной Армии. Документы и материалы. В 2 кн.* Москва; Санкт-Петербург: Летний сад, 2006. Кн. 1. С. 223-224.
19. Стенограмма заседания Военного совета при народном комиссаре обороны СССР 8-14 декабря 1935 г. Доклады и выступления по итогам боевой подготовки РККА за 1935 г. И задачи на 1936 г. Стенограмма вечернего заседания 8 декабря 1935 г Дубовой И. Н. // РГВА. Ф. 4, Оп. 18. Д. 52, Л. 33
<http://docs.historyrussia.org/ru/nodes/46384-stenogramma-zasedaniya-voennogo-soveta-pri-narodnom-komissare-oborony-sssr-8-14-dekabrya-1935-g-doklady-i-vystupleniya-po-itogam-boevoy-podgotovki-rkka-za-1935-g-i-zadachi-na-1936-g-stenogramma-vechernego-zasedaniya-8-dekabrya-1935-g-dubovoy-i-n#mode/inspect/page/1/zoom/4> (дата останнього звернення 01.06.2022 р.).

20. Стенограмма заседания Военного совета при народном комиссаре обороны СССР 8-14 декабря 1935 г. Доклады и выступления по итогам боевой подготовки РККА за 1935 г. И задачи на 1936 г. Стенограмма вечернего заседания 9 декабря 1935 г. Якир Й. Э. // РГВА. Ф. 4, Оп. 18. Д. 52, Л. 46-49.
<http://docs.historyrussia.org/ru/nodes/46391-stenogramma-zasedaniya-voennogo-soveta-pri-narodnom-komissare-oborony-sssr-8-14-dekabrya-1935-g-doklady-i-vystupleniya-po-itogam-boevoy-podgotovki-rkka-za-1935-g-i-zadachi-na-1936-g-stenogramma-utrennego-zasedaniya-9-dekabrya-1935-g-yakir-i-e#mode/inspect/page/10/zoom/4> (дата последнего звернения 01.06.2022 г.).
21. Стенографический отчет Пленума ЦК РКП с обсуждением результатов работы комиссии Пленума по обследованию состояния Красной Армии, 3 февраля 1924 г. // *Реформа в Красной Армии. Документы и материалы. В 2 кн.* Москва; Санкт-Петербург: Летний сад, 2006. Кн. 1. С. 73-98.
22. Тезисы начальника мобилизационного отдела Штаба РККА Н.Л. Шпекторова о состоянии Красной Армии, 20 января 1924 г. // *Реформа в Красной Армии. Документы и материалы. В 2 кн.* Москва; Санкт-Петербург: Летний сад, 2006. Кн. 1. С. 68-73.
23. Троцкий Л. Д. Украинские уроки, 16 мая 1919 г. // *Троцкий Л. Д. Как вооружалась революция (на военной работе). Материалы и документы по истории Красной армии в трех томах.* Москва: Высший военный редакционный совет, 1921. Т.2., кн.1. С. 178-182.
24. Фрунзе М. В. Военно-политическое воспитание Красной Армии. Доклад на совещании командного и комиссарского состава войск Украины и Крыма и Флота Черного и Азовского морей 1 марта 1922 г. // *Избранные произведения [серия «Библиотека офицера»]*. Москва: Воениздат, 1984. С. 51-83.
25. Фрунзе М. В. Основные военные задачи момента. Доклад и заключительное слово на совещании военных делегатов XI съезда РКП(б)

// *Избранные произведения [серия «Библиотека офицера»]*. Москва: Воениздат, 1984. С. 83-99.

1.2. Спогади

26. Василевский А. М. Дело всей жизни. 4-е изд. Минск: Беларусь, 1984. 542 с.
27. Еременко А. В начале войны http://militera.lib.ru/memo/russian/eremenko_ai_1/01.html (дата останнього звернення 01.06.2022 р.).

1.3. Періодика

28. Школа Червоних старшин // *Всесвіт*. 1928. №9. С. 7.
29. Зарецький. До огляду Червоної касарні // *Червоний кордон*. 1929. 26 січня. Ч.9 (533). С. 5.
30. Галушко Д. Почали важливу роботу // *Червоний кордон*. 1929. 26 січня. Ч.9 (533). С. 5.
31. За впорядковану, Червону касарню. Посилюємо зв'язок з Червоною армією // *Червоний кордон*. 1929. 2 лютого. Ч.12(536). С. 3.
32. Михайловський. Досягнення огляду в 1-й кіндивізії // *Червоний кордон*. 1929. 7 лютого. Ч. 14 (538). С. 3.
33. З.Е. Росте міць Червоної армії // *Червоний кордон*. 1935. 1 листопада. Ч. 124(1834). С. 3.
34. Промова тов. К. Є. Ворошилова на параді в Москві у день XVIII роковин пролетарської революції (7-го листопада 1935 року) // *Червоний кордон*. 1935. 10 листопада. Ч. 130(1840). С. 3.
35. Промова товариша Ворошилова на першій всесоюзній нараді стаханівців // *Червоний кордон*. 1935 р. 22 листопада. Ч. 140 (1850). С. 3-4.

Література

- 36.Бернацкий В. А. 13-я Пехотная одесская командная школа 1919 –1924 гг.: Исторический очерк под ред. В. А. Бернацкого, посв. 2-му выпуску. [Одесса]: Б. в., 1924 г. 54 с.
- 37.Берхин И. Б. Военная реформа в СССР (1924-1925 гг.). Москва: Воениздат, 1958. 460 с.
- 38.Болсуновський Л. І. Военна історія. В 2 ч. Одеса, б.м., 2012. Ч.1. 348 с.
- 39.Військове будівництво в Україні у ХХ столітті: історичний нарис, події, портрети / За заг. ред. Кузьмука О.І. Київ: Вид. дім «Ін Юре», 2001. 448 с.
- 40.Волковинський В М. Шефська допомога Червній армії в 20-30-х роках // *Український історичний журнал*. 1988. №3. С. 70-80.
- 41.Волковинський В. М. М. В. Фрунзе – командувач Збройними Силами України і Криму (1920-1924 рр.) // *Український історичний журнал*. 1981. №7. С. 48-56.
- 42.Градосельський В .В. Нициональные воинские формирования в Красной Армии (1918-1938 гг.) // *Военно-исторический журнал*. 2001. №10. С. 4.
- 43.Гриневич В. Військове будівництво в Радянській Україні (кінець 30-х – 80-ті роки ХХ ст.) // *Історія українського війська. 1917-1995 / Під ред. Я. Р. Дішкевича*. Львів: Світ, 1996. С. 332-467.
- 44.Гриневич Л.В. Військове будівництво в радянській Україні (1917 – початок 30-х років ХХ ст.) // *Історія українського війська. 1917-1995 / Під ред. Я. Р. Дішкевича*. Львів: Світ, 1996. С. 10-331.
- 45.Дубровин, А. Школа червоных старшин // *Красное знамя*. 1982. 28 ноября.
- 46.Жарков В.В. Реформирование Красной аармии в 1920-е гг. // *Ярославский педагогический вестник*. 2009. №2(59). С. 192-202.
- 47.Ипполитов Г. М. Из истории военного строительства в СССР (вторая половина 1930-х – июнь 1941 г.) // *Известия Самарского научного центра Российской академии наук*. 2014. Т.16. №3. С. 201-2010.
- 48.Иринархов Р. С. Киевский особый. Минск: Харвест, 2006. 624 с.

49. Історія війн і військового мистецтва: у 3-х т. Т.3: Від масових армій до відродження професійних армій (XX – початок XXI ст.) / В. Голубко, В., Грицюк, Л. Кривизюк, О. Лисенко; вступ Л. Войтовича, В. Голубка, В. Гртцюка та ін.; худож.-оформлювач О. Гугалова-Мешкова. Архів: Фоліо, 2019. 783 с.
50. Киевский укрепленный район: 1928-1941: История создания. Довоенная служба. День сегодняшний / Авт.: Кайнаран А. В. и др. Житомир: Волянь, 2011. 356 с.
51. Коваль М. Створення теоретичних розробок і проведення практичних заходів зі спорудження довготривалих фортифікаційних комплексів у радянській Україні (1920-ті – 1941-й рр.) // *Вісник Прикарпатського університету. Історія*. 2014. Вип.25. С. 52-59.
52. Кравчук М. В. Правові основи будівництва Національних збройних Сил України в 1914-1993 рр. (організація, структура, штати): історико-правове дослідження. Івано-Франківськ: Плай, 1997. 292 с.
53. Краснознаменный Киевский: Очерк истории Краснознам. Киев. воен. окр. (1919-1979) / [Г.И. Серебряков, Б.Н. Буйских, А.А. Вовк и др.; Редкол.: И.А. Герасимов и др.]. 2-е изд., испр. и доп. Киев: Политиздат Украины, 1979. 414 с.
54. Краснознаменный Черноморский флот / [Н.Ф. Зоткин, М.А. Любчиков, П.П. Болгарин и др.]. 2-е изд., испр. и доп. Москва: Воениздат, 1979. 311 с
55. Кульчицький С. В. Україна між двома війнами (1921-1939 рр.) // *Україна крізь віки. В 15 т.* Київ: Альтернативи, 1999. Т.11. 336 с.
56. Олійник О. С. Вплив політики українізації на військово будівництво в УСРР // Наукові праці студентів та магістрантів історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка / [редкол.: О.М. Федьков (гол.), О.Б. Комарніцький (відп.ред.), Л.В. Баженов та ін.]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2021. Вип. 18. С.

- 57.Осьмачко С. Г., Лушников А. М. Военная реформа в СССР (1924-1928 гг.): содержание, значение и исторические уроки. Ярославль: ЯВЗРКУ, ПВО 1991. 106 с.
- 58.Павлик В. С. Киевский укрепрайон. Документы, факты, свидетельства. Киев: Поисково-издательское агентство «Книга Памяти Украины», 2005. 98 с.
- 59.Папікян А .Л. Збройні сили України двадцятого століття. Львів: Кобзар, 1999. 308 с.
- 60.Пиха Д. Д. В.К. Блюхер на Україні (до 75-річчя з дня народження) // *Український історичний журнал*. 1964. №6. С. 115-119.
- 61.Пиха Д. Д. Військова діяльність М.В. Фрунзе на Україні (до 8-річчя з дня народження) // *Український історичний журнал*. 1965. №2. С. 120-123.
- 62.Пиха Д. Д. Військова діяльність О. І. Єгорова на Україні // *Український історичний журнал*. 1965. №10. С. 105-109.
- 63.Пиха Д. Д. З історії національних формувань Червоної армії (1918-1938 рр.) // *Український історичний журнал*. 1984. №. 2. С. 100-108.
- 64.Пиха Д. Д. Командарм І. Ф, Федько (до 75-річчя від дня народження) // *Український історичний журнал*. 1972. №6. С. 130-131.
- 65.Пиха Д. Д. Командарм Й. Е. Якір (до 75-річчя від дня народження) // *Український історичний журнал*. 1971. №8. С. 122-127.
- 66.Пиха Д. Д. Підготовка поповнення Червоної армії на Україні в роки мирного соціалістичного будівництва // *Український історичний журнал*. 1971. №3. С. 46-55.
- 67.Пиха Д. Д. Підготовка резервів начальницького складу Червоної армії в 1929-1941 рр. // *Український історичний журнал*. 1976. №5. С. 75-83.
- 68.Пиха Д. Д. Р. П. Ейдемман на Україні (до 70-річчя з дня народження) // *Український історичний журнал*. 1965. №5. С. 138-140.
- 69.Пиха Д. Д. Участь Червоної армії в соціалістичному будівництві на Україні // *Український історичний журнал*. 1968. №2. С. 27-35.

70. Пиха Д.Д. Патріотичні товариства сприяння Червоній армії та обороні СРСР на Україні (до 40-річчя Тсоавіахіму) // *Український історичний журнал*. 1967. №1. С. 122-124.
71. Романько І. І. Воєнна історія України. Навчальний посібник. Частина друга: Воєнна історія України ХХ – початку ХХІ століть. Кропивницький: Видавництво ЛА НАУ, 2021. 492 с.
72. Савчук Б. П. Збройні сили України: етапи вічного походу. Рівне: Державне редакційно-видавниче підприємство, 1992. 104 с.
73. Смирнов А.А. Воздушные десанты на Киевских маневрах 1935 г. и Белорусских маневрах 1936 г.: идея и воплощение // *Пространство и время*. 2015. №1-2 (19-120). С. 233-237.
74. Соколов Б. В. Красная армия в межвоенный период. Москва: Знание, 1990. 64 с.
75. Тархова Н. С. Красная армия и сталинская коллективизация. 1928-1933. Москва: РОССПЭН, 2010. 375 с.
76. Україна і українці в постімперську добу (1917-1939) / НАН України, Ін-т історії України. Київ: Академперіодика, 2021. 620 с.
77. «Українізація» 1920-30-х років: передумови, здобутки, уроки. Колективна монографія / За ред. В.А. Смолія. Київ: Інститут історії України НАН України, 2003. 392 с.
78. Фрунзе М. В. Единая военная доктрина и Красная Армия. Москва: Воениздат, 1941. 21 с.
79. Харук Б. П. Підготовка військових спеціалістів запасу у вузах України (1938-1941 рр.) // *Український історичний журнал*. 1981. №7. С. 91-94.
80. Чекалин, В. Кузница командных кадров // *Военные знания*. 1969. №5. С. 10–11.
81. Червоний юнак: ювілейн. зб. до 10-річчя школи червоних старшин ім. ВУЦВК 1920 – 1930. Харків: Вид-во Харк. міськ. ради, 1931. 92 с.

82. Черушев Н. С., Черушев Ю. Н. Расстреляная элита РККА (командармы 1-шл и 2-го рангов, комкоры, комдивы и им равные): 1937-1941. Биографический словарь. Москва: Кучково поле; Мегapolis, 2012. 496 с.
83. Чуркін В. Ф. Участь територіальних частин Червоної Армії у політичній роботі серед селян УСРР (1923-1925 рр.) // *Український історичний журнал*. 1978. №6. С. 107-114.
84. Якимович Б. Збройні Сили України: Нарис історії. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича національної академії наук України, «Просвіта», 1996. 359 с.